

DE VAKWERKHUIZEN BIJ DE OUDE ROSMOLENSTRAAT IN SITTARD

EEN HISTORISCH EN STEDENBOUWKUNDIG ONDERZOEK NAAR PLAKSTRAAT 28 EN 30

HANS VAN NIEDEK

INLEIDING

De Frans-Zwitserse architect Bernard Tschumi schreef *‘The most architectural thing about this building is the state of decay in which it is’*, een uitspraak die hij lardeerde met foto’s van de villa Savoye van Le Corbusier, waarin de onderliggende structuur door de barsten in het gevelstucwerk heen zichtbaar werd en de ware constructie zich toonde.¹⁾ De schoonheid van de teloorgang, het verlies van gecontroleerde perfectie, maar ook nog de herinnering aan een glorieuze tijd.

1. Plakstraat 28-30 en het Kritzraedthuis, 2014 (foto Vic Hendriks).

De panden Plakstraat 28 en 30 in het centrum van Sittard waren tijdens ons onderzoek deze fase ver voorbij en, hoewel de vakwerkpantelen ook hier achter het pleisterwerk heen weer zichtbaar werden, voerde het deplorabele van het verval de hoofdtoon (afb. 1). Plakstraat 28 (PS28) was zelfs dichtgetimmerd en ontoegankelijk verklaard mede door het ingezakte dak en de door regen verrotte verdiepingsvloer. Toch is het goed te bedenken

dat deze panden al een grote geschiedenis van verval en herstel achter zich hebben liggen en dat tijdens hun bewoonde leven de gestolde perfectie van een gerestaureerd pand ver te zoeken was. Het schilderij van Ter Borch uit 1653 laat een stadsbeeld zien van de wereld achter deze huizen (afb. 2). Het zou zo maar het achtergebied van de Plakstraat kunnen zijn met op de achtergrond het Kritzraedthuis. De scharensleep zou vervangen moeten worden door de luidruchtig kloppende chaudronnier Abraham Hief²⁾ en de kleermaakster door de wever Hendrik Neelen, die volgens het kadaster rond 1820 eigenaar van deze panden waren.³⁾

Dat het verval snel kan gaan, blijkt uit de waardestellende beschrijving van de beide gemeentemonumenten uit 2009, waarin 'de gaafheid van het exterieur' nog een argument is in de redengevende beschrijving. Ongetwijfeld zal de waarde van de panden deels ontleend zijn aan het naastgelegen Kritzraedthuis, dat een prominent rijksmonument is en dat samen met de panden PS28 en 30 een drie-eenheid vormde (afb. 3).⁴⁾ De staat van verwaarlozing en de uitzichtloosheid van hergebruik binnen de huidige contouren hebben er uiteindelijk toch toe geleid dat de panden gesloopt werden en er een nieuwe stedelijke invulling komt.

Bureau IDEN⁵⁾ is daarom gevraagd onderzoek te doen naar zowel de historische stedenbouwkundige waarde van de Oude Rosmolenstraat waaraan deze panden grenzen, als naar de historische betekenis van deze beide panden. Het onderzoek naar de panden heeft plaatsgevonden in twee fases, waarbij het in de eerste fase non-destructief onderzoek betrof en in de tweede fase de begeleiding van de sloop c.q. demontage van de vakwerkhuisen. Ons onderzoek bij de sloop heeft zich uitgestrekt tot maaiveldniveau, waarna Archeodienst de archeologische relictten onder maaiveld in kaart heeft gebracht.

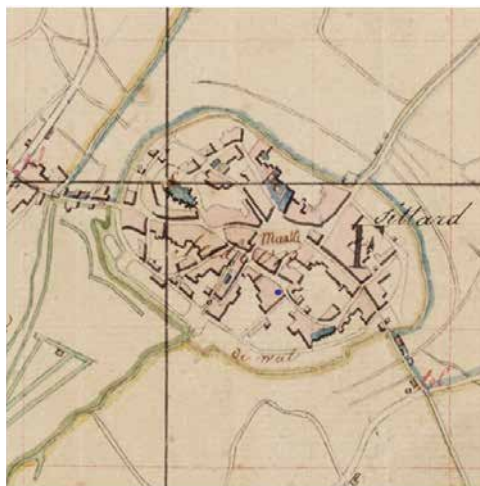
In dit artikel wordt eerst de stedenbouwkundige context van de panden belicht en

2. Gerard ter Borch, *de Scharensleep* 1653, Staatliches Museum Berlin.

3. Plakstraat 28-30 en het Kritzraedthuis omstreeks 1890 (Collectie Archief De Domijnen Sittard-Geleen).

4. Kadastrale kaart 1811-1832: verzamelplan Sittard, Limburg met aanduiding locatie (Collectie Verzamelplannen Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed - RCE).

daarna de beide fases van het onderzoek naar de bouwkundige aspecten van de panden (afb. 4).

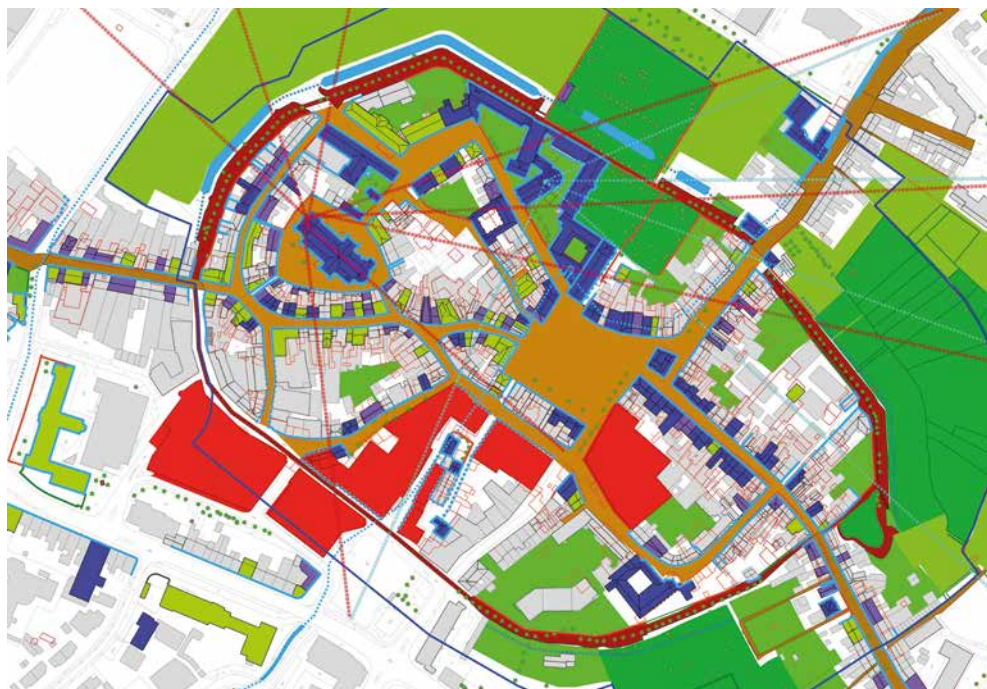
De eerste fase van het onderzoek vond plaats rond januari 2014, de tweede in het voorjaar van 2016. Hoewel de panden verdwenen zijn en het straatje nu verlegd is, wordt in onderstaande tekst de tegenwoordige tijd gebruikt voor de beschrijving van de tijdens het onderzoek actuele situatie en de verleden tijd voor die van het verdere verleden.

STEDENBOUWKUNDIGE WAARDEN OUDE ROSMOLENSTRAATJE

De Oude Rosmolenstraat is in het document Binnenstad en Uitvalswegen opgenomen als onderdeel van het historisch stratenpatroon. Een 'getske', volgens de typisch

Sittardse benaming voor één van meerdere smalle stegen die de binnenstad kende.⁶⁾

De bijbehorende waardekaart en de uitvergroting (afb. 5) ervan geven inzicht in de cultuurhistorische waarde van onder andere de Plakstraat en de Oude Rosmolenstraat.⁷⁾

5. Cultuurhistorische waardekaart Sittard, fragment (Buro4 Binnenstad en uitvalswegen | Sittard).

De Plakstraat is een smalle woonstraat zoals veel oude straten van Sittard. De Oude Rosmolenstraat is de enige doodlopende steeg. Alle andere stegen vormen, zeer typerend voor de binnenstad, een verbinding tussen bijzondere plekken.

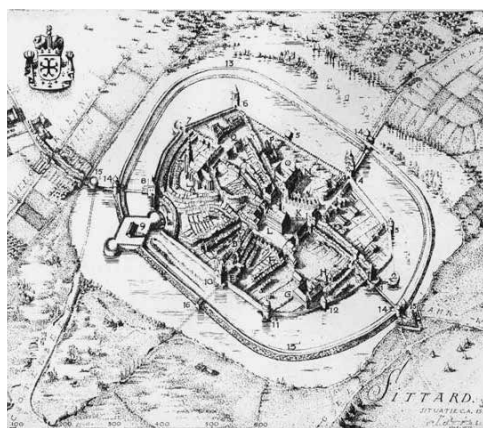
De uitvalsweg van de Markt naar het zuidwesten via de in 1926 aangelegde (nieuwe) Rosmolenstraat is nu een belangrijk gegeven en de Oude Rosmolenstraat, ooit Rossmülensträssgen en Rue de Moulin à Cheval geheten, Neilesgetske in de volksmond, is grotendeels herverkaveld en toebedeeld aan de percelen aan de Rosmolenstraat.

Langs de huidige Rosmolenstraat zal ontwikkeling van het winkelgebied Den Tempel gaan plaatsvinden.⁸⁾ De gevelwand aan de zijde van het Kritzraedthuis en de bebouwing op het tracé van de Oude Rosmolenstraat blijven ongewijzigd.

De gevels van de hoek van de Rosmolenstraat en de Plakstraat worden op de waardekaart met blauw als historisch waardevolle gevelwand aangemerkt. Hier gaat het om het Kritzraedthuis en de panden 30 en 28 van de Plakstraat. Het eerste is een Rijksmonument (paars) en de andere twee zijn gemeentelijke monumenten (lichtgroen).

Van het oude Sittard is tot 1840 weinig betrouwbaar kaartmateriaal beschikbaar.

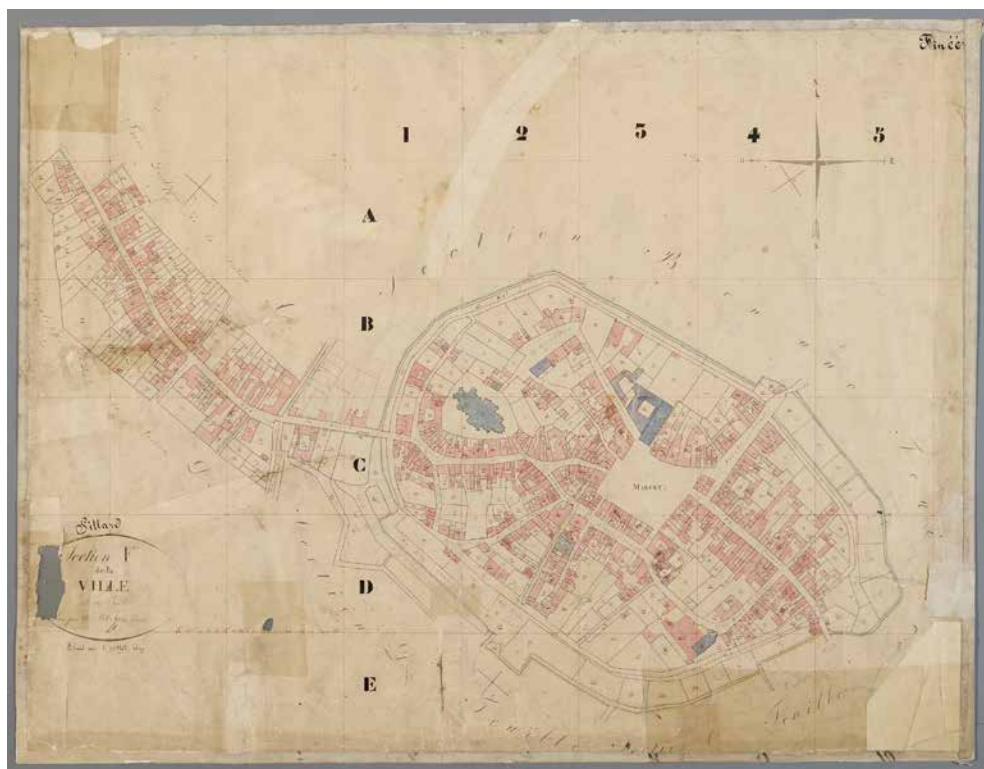
De oudste bekende kaart uit 1538 geeft slechts een impressie van de vesting, waaruit geconcludeerd kan worden dat het gedeelte waar de beide huizen aan de Plakstraat liggen, toen nog een open karakter had en dat daar bouwland, tuinen en/of boomgaarden waren.

6. Reconstructietekening 1550 Schoenmakers
(Collectie Archief De Domijnen).

De reconstructietekening die J. Schoenmakers (afb. 6) heeft gemaakt van de stad rond 1550, laat een situatie zien waarin de Nieuwstraat nog niet bestaat, maar waarin de westelijke wand van deze huidige straat de begrenzing vormt van een marktplein dat in deze periode zich rond het stadhuis uitstrekt. Dit zou betekenen dat het perceel van het Kritzraedthuis bijna op de hoek van de Markt lag en dat de panden aan Plakstraat 28 en 30 ook nagenoeg aan de Markt grensden. Het belang van deze straat en de verbinding naar de stadswal wordt daarmee veel groter. (Deze ir. J.E. Schoenmakers was ook architect van de restauratie van het Kritzraedthuis).

De eerste betrouwbare tekeningen zijn de kadastrale tekeningen (afb. 7) die tussen 1811 en 1830 samengesteld zijn. Het kadastrale verzamelplan (afb. 4) van de hele gemeente (terminé 15 april 1819) geeft een globaal beeld van de ligging van de bebouwing in het gebied. Zowel Plakstraat als Rosmolenstraatje zijn duidelijk herkenbaar. Opvallend zijn de lege gebieden aan beide zijden van het Rosmolenstraatje.

7. Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Sittard, Limburg, sectie F blad 01 met aanduiding locatie (Collectie Minuutplans Beeldbank RCE).

8. Gekleurd fragment kadastrale kaart: tekst bewoners en professie.

Plakstraat 28 en 30 liggen in sectie F en worden op het minuutplan (afb. 8) van deze sectie (1811-1830) gedetailleerder ingetekend en bijgewerkt indien er zich veranderingen voordoen. Zij vormen de percelen 343 en 344 en zijn uitvergroot weergegeven op afb. 9.

9. Fragment kadastrale kaart met kelder.

De overgang van Nieuwstraat naar Plakstraat ligt op dit plan precies op de plek waar het Oude Rosmolenstraatje aansluit op deze straten. De twee panden worden in het kadaster dan ook (nog zonder huisnummer in deze tijd) vermeld onder de Nieuwstraat.

Voor het Kritzraedthuis is in deze periode de Nieuwstraat veel breder dan voor de beide naastgelegen panden. De hoogte van de gevel past bij deze royale ruimte, terwijl de schuifte van de rooilijn aansluit bij de richting van de voorgevel van de percelen 343 en 344.

Het Oude Rosmolenstraatje loopt in een rechte lijn van dit punt naar de stadswal, waar de rosmolen gelegen zou hebben. De aanwijzingen voor de locatie van de molen zijn, voor zover wij kunnen zien, tamelijk summier: een verzoek om een trap aan te leggen nabij de stadswal *bej der Rossmul*⁹⁾ en een vermelding in *Sittard Historie en Gestalte*: 'Deze was gelegen bij het in de Plakstraat uitmondende ... "Rossmühlenstraessgen" ...', dat doodliep tegen de binnenzijde van de stadswal, ...'.¹⁰⁾

Een interessante constatering is dat deze molen een strategische waarde had in het geval van belegering. De watermolens konden dan immers onbruikbaar gemaakt worden door het water bij de Stenen Sluis om te leiden en dan was een paardenmolen een goed alternatief.

Hoe dan ook is er op de kadastrale kaart bij de aansluiting van het Oude Rosmolenstraatje op de wal geen bebouwing zichtbaar. Op dat moment is er volgens de opgaven uit dat kadaster één ros/oliemolen in de stad en die is gesitueerd aan de Plakstraat op perceelnummer 286 (zie groene stip afb. 8). Als de rosmolen inderdaad bij de wal lag, dan is dat in een eerdere fase het geval geweest.

De Oude Rosmolenstraat was, evenals het Pullestraatje en waarschijnlijk ook de Gruizenstraat, een 'impasse'. Een straatje om bij dreigend onraad zo snel mogelijk te kunnen vluchten. Dergelijke straatjes behoorden niet tot het stedelijk stratenpatroon en kenden dus weinig bebouwing, die meestal vrij eenvoudig bleef.

Afbeelding 8 geeft voorts een beeld van de verdeling van de percelen over eigenaren, waarbij de gekleurde vlakken gekoppelde percelen aangeven. Het beeld ontstaat van een ontwikkeling van diepe kavels aan de Nieuwstraat en Plakstraat die deels, door verkoop of vererving, versnipperd raken.

Het oranje vlak geeft de eigendommen van Maria Gertruud Hustings weer, op dat moment eigenaar van het Kritzraedthuis. Het Kritzraedthuis had dus behalve de directe toegang tot de Nieuwstraat vanuit het huis ook via de achterhof verbindingen met de Nieuwstraat en het Rosmolenstraatje. De verbinding van deze achterhof met de Nieuwstraat lag in het verlengde van de straat naar de Markt en was dus tamelijk prominent. Op perceel 340, naast deze doorgang, staat geen bebouwing aangegeven. Het wordt kadastraal aangeduid als tuin, terwijl het volgens Schoenmakers voorheen onderdeel van de markt-

wand was. Het zou kunnen zijn dat de stadsbrand van 1677 zowel de bebouwing van dit perceel heeft verwoest als dat van de zone ernaast, zodat daar ruimte ontstond om de verbinding naar de Nieuwstraat te creëren. Op een doorsnedetekening van de restauratie van het Kritzraedthuis staat in deze zone ook een ondergronds keldergewelf aangegeven. De kadastrale nummering is van later datum.

Het verloop van de achtergrens van de percelen 343 en 344 staat, in afwijking tot de verder in de Rosmolenstraat gelegen percelen, niet haaks op dit straatje. Het hoekpunt bij het Kritzraedthuis wordt bepaald door de aansluiting bij de put van het Kritzraedthuis met de onderaardse kelder, zoals te zien is op afb. 9. De schuine hoek naar de Rosmolenstraat maakt de bocht richting Plakstraat ruimer.

Het grote gele vlak was eigendom van de koopman Jacob Zelis, die later ook de donkergele percelen overnam van nabuur klooster Agnetenberg, in het kadaster met 'der Roomsche Armen' aangeduid. Op de kadastrale kaart van 1879-1880 is dit laatste weer ongedaan gemaakt en is het hele gebied tot het Rosmolenstraatje weer teruggekocht. Eigenaar van de ros/oliemolen was dus deze Jacob Zelis, 'lid van den Raad der Stadt Sittard'.¹¹⁾

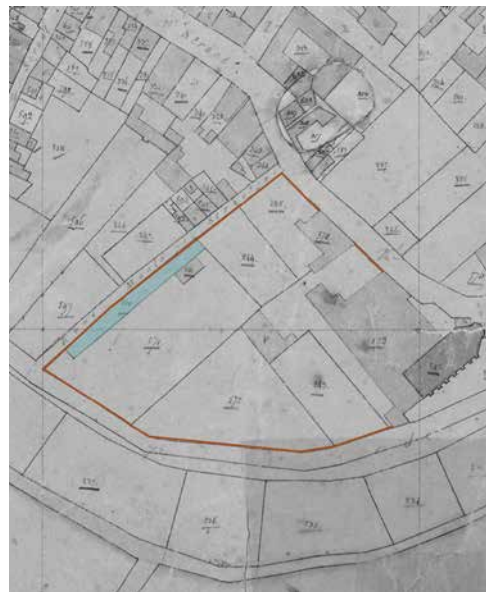
De percelen 343 en 344, resp. Plakstraat 30 en 28, waren eigendom van Abraham Hief - chaudronnier (ketelmaker) en Gerard Nelissen - bleeker. Een bleeker maakte linnen wit door lucht en zon. Buiten dit perceel was Nelissen ook eigenaar van twee percelen van ruim veertig roeden, dus niet armlastig. De individuele percelen waren eigendom van een gevarieerd gezelschap bestaande uit een schoenmaker, twee slotenmakers, een laarzenmaker, een knopenmaker en een wever.

Op de kadastrale kaart uit 1879-1880 zijn de percelen van de Plakstraat door verkoop, anders opgedeeld en wel in drie percelen. Het oorspronkelijke perceel 343 (Plakstraat 30) is opgedeeld in twee delen, waarvan het deel dat grenst aan perceel 344, ook eigendom is van de bezitter van 344 (afb. 10).

Ruim voor het opmaken van deze kadastrale gegevens wordt de zuidoostzijde van het Rosmolenstraatje van een muur voorzien die het klooster Agnetenberg omgeeft (afb. 11). De hierachter gelegen vijver (wijer) wordt daarmee ook minder goed bereikbaar en na protest van omwonenden wordt er een tweetal 'porren'¹²⁾ gemaakt door de muur, zodat men hier alsnog water

10. Kadastrale kaart 1879-1880 (Collectie Minuutplans Beeldbank RCE).

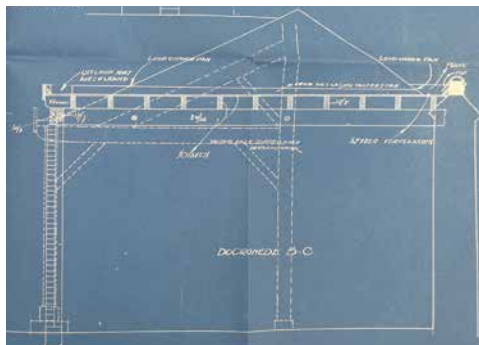

11. Kadastrale kaart 1811-1830 met kloostermuur en poel.

kan halen. De hoogte van deze muur in die tijd hebben we niet kunnen vaststellen, maar uit bouwaanvragen van 1922 en 1933, waarin de kloostermuur als onderdeel van een nieuw op te richten gebouw wordt opgenomen, is af te lezen dat de hoogte toen circa 3,5 meter was. Ook op de foto's van de Plakstraat richting Kritzraedthuis is deze muur zichtbaar. De beschrijving van de ligging van de muur vinden we terug in het boek 'Sittard historie en gestalte'.¹³⁾

De poel zo vlak bij de muur komt vreemd over, maar zal qua vorm waarschijnlijk niet hebben samengevallen met het perceel.¹⁴⁾

In 1922 wordt voor Plakstraat 24 een vergunning aangevraagd voor een 'privaat-gebouwtje' voor de Eerwaarde Zusters van Liefde (afb. 12). Deze bebouwing wordt gerealiseerd op de hoek van Plakstraat en Rosmolenstraatje. Ook hier wordt de kloostermuur gebruikt als buitenmuur. De muur was even hoog of hoger dan het Rosmolenstraatje breed was.

12. Bouwtekening privaat gebouwtje (Gemeente-archief Sittard, Archief De Domijnen).

De woningen aan dit getske hadden dan ook aan deze zijde een veel minder mooi uitzicht dan aan de achterzijde waar de tuin grensde aan een open plek met groen en minder harde begrenzingen (zie afb. 13). Deze openheid aan de achterzijde heeft de ontwikkeling van de huidige Rosmolenstraat vereenvoudigd.

13. Achterzijde Plakstraat 1920 (Collectie Archief De Domijnen).

14. Vakwerkhuisen aan de Oude Rosmolenstraat 1920 (Collectie Archief De Domijnen).

Hoe en wanneer de Gemeente Sittard het besluit heeft genomen om de Rosmolenstraat zo aan te leggen valt buiten deze rapportage. In het verslag van de vergadering van B&W van vrijdag 4 december 1925 wordt een machtiging gevraagd voor de aankoop van trottoirbanden en tegels voor aanleg van de Rosmolenstraat.

Het boek 'Stadt Sittardt, een grensoverschrijdend verleden' vermeldt dat vier vakwerkhuisjes in het Oude Rosmolenstraatje van eind zestiende eeuw dateren en in 1926 zijn afgebroken; het jaar waarin de Rosmolenstraat werd aangelegd *'waardoor voor het eerst een uitvalsweg door de zuidelijke omwalling tot stand kwam'*.¹⁵⁾ Verder is er een opsomming van de woningen die van vóór de vernielingen van de stad in 1676/1677 dateren/dateerden en daar staan ook de woningen Oude Rosmolenstraat 5-11 genoemd. Dit zijn de woningen op afbeelding 14 (voorzijde) en rechts op afbeelding 13, die in 1926 gesloopt zijn.

Of hun gevelopbouw een direct gevolg is van de door hertog Willem V van Gulik in 1558 ingevoerde 'Policeiordnung', is de vraag. Toch is de foto een goede weerslag van de verordening, die onder andere bepaalde dat:

- straatgevels tot minstens 10 tot 12 voet hoog uitsluitend in steen gemetseld worden;
- tussen elke drie of vier woningen een hoge stenen brandgevel moet worden opgetrokken die uitsteekt boven het dak;
- de hoogte van gevels zo veel mogelijk moet aangepast worden aan de aangrenzende bebouwing.

Er is inderdaad te zien dat tot de eerste horizontale balk de gevel gemetseld is en dat ook de eindmuur aan de linkerzijde in metselwerk is uitgevoerd.

De luchtfoto van 1ste luitenant P.J. de Broekert (afb. 15) geeft de situatie in 1924 weer. De hoofdbebouwing op het kloosterterrein is teruggelegd ten opzichte van de kloostermuur en het Rosmolenstraatje. De bebouwing aan dit straatje stopt op dezelfde hoogte als de tegenovergelegen bebouwing. Daarachter bevinden zich (moes)tuinen. Hier is ook goed

15. Luchtfoto 1924 (Collectie Archief De Domijnen).

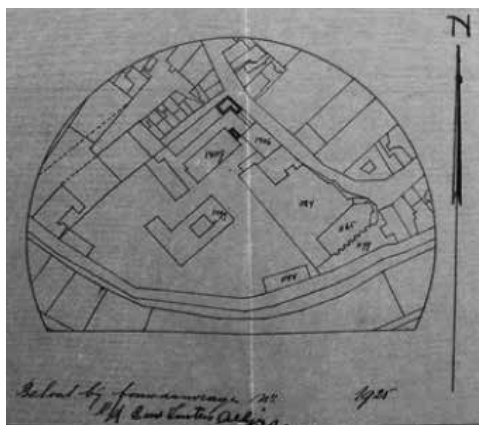
de verbinding zichtbaar tussen Nieuwstraat en achterzijde Kritzraedthuis. De vakwerkhuisen aan het Rosmolenstraatje hebben een verandering in verschijningsvorm ondergaan. De overstek uit de eerdere foto is verdwenen en de woningen zijn wit geschilderd, evenals de zijgevel van Plakstraat 28. Achter Plakstraat 28 is de nieuwe bebouwing zichtbaar, die op een verbouwingstekening van 1966 gesplitst wordt tot een dubbele woning. De panden Plakstraat 28 en 30 zijn aan de achterzijde voorzien van dakkapellen.

Op een situatietekening (afb. 16) bij een bouwaanvraag uit 1925 is de aanzet tot het verleggen van de Rosmolenstraat al zichtbaar. Deze wordt in 1926 aangelegd. Het tracé is al gestippeld aangegeven en opvallend is ook dat het oorspronkelijke Rosmolenstraatje hier al een doodlopende weg is. Op een vergelijkbare situatietekening uit 1933 is de nieuwe Rosmolenstraat gerealiseerd en is wat nu het Oude Rosmolenstraatje heet, nog verder ingekort, bijna tot de huidige lengte.

Plakstraat 28 is in 1967 anders dan op de eerdere foto's (afb. 17) gecementeerd en geschilderd. Aan de achterzijde is deze laag al weer door verval verdwenen. Aan de linkerzijde is de aanzet voor de nieuwe bebouwing voor de zusters aan de Plakstraat zichtbaar. Op deze foto nog ongeveer zo hoog als de kloostermuur daarvoor was.

17. Nieuwbouw aan de Oude Rosmolenstraat 1967 (Gemeentearchief Sittard, Archief De Domijnen).

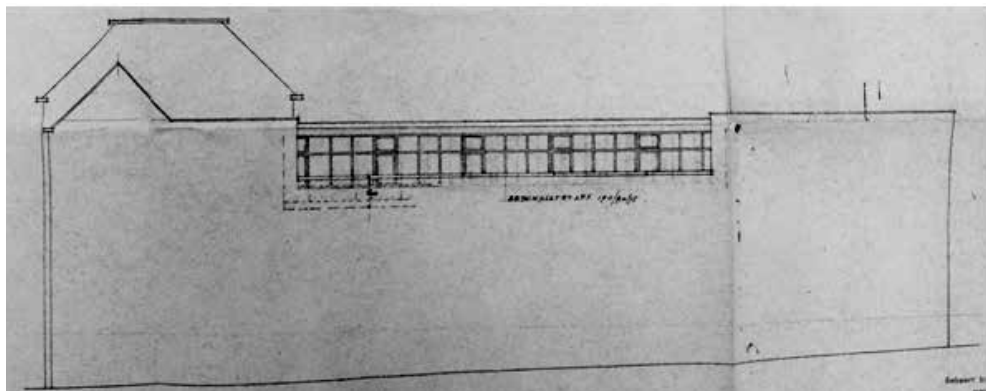

16. Situatie bouwaanvraag 1925 (Gemeentearchief Sittard, Archief De Domijnen).

Steeds meer verwordt het straatje tot een achterkant. Wat dat betreft laat de geveltekening van deze bebouwing (afb. 18) niets aan de verbeelding over. Goothoogte circa 7,80 m, nokhoogte 9,85 m.

Gelijktijdig met de nieuwbouw van het klooster wordt ook de nieuwbouw van warenhuis Vroom en Dreesmann gerealiseerd, zoals de luchtfoto van KLM Aero-carto (afb. 19) laat zien, die in dezelfde periode gemaakt is als de foto (afb. 17) van het Neilesgetske.

Het profiel van de Plakstraat wordt afgestemd op de grotere schaal van deze beide complexen. De sprong in de straat verdwijnt waardoor er een grotere continuïteit ontstaat in de overgang Nieuwstraat - Plakstraat. Doordat de rooilijn van het V&D-gebouw de richting opneemt van Kritzraedthuis en naastgelegen panden, verloopt de bocht van Markt naar Plakstraat vloeiend.

18. Bouwaanvraag 1966 (Gemeentearchief Sittard, Archief De Domijnen).

der. Hoewel deze ingrepen stedenbouwkundig verklaarbaar zijn, laat de luchtfoto toch vooral de breuk zien tussen de grootschaligheid van het blok en de rest van de binnenstad. De architectuur van het gebouw zoekt dit contrast bewust op door de nadrukkelijke horizontale geleding en het afwijkende materiaal- en kleurgebruik. De overtuiging van de vooruitgang die zo'n groot warenhuis wil belichamen, wordt ten volle uitgedragen. Nu de nieuwswaarde van deze nieuwe moderne wereld achterhaald is, verwijst de architectuur te weinig naar de omgeving en te veel naar zichzelf.

19. Bouw V&D en vervanging bijgebouw klooster 1967 (collectie Archief De Domijnen KLMAEROCARTO).

Uit voorgaande wordt duidelijk dat de functie van het ‘Oude’ Rosmolenstraatje met de tijd is veranderd. De molen is al lang verdwenen. De openheid naar het klooster is door het klooster zelf veranderd door het plaatsen van de muur en later door de bebouwing in 1967. Deze massieve bouw, samen met die van de V&D en Hema veranderen deze hoek van de binnenstad enorm. Het Kritzraedthuis is gezien zijn hoogte en bijzondere kopgevel hier nog tegen opgewassen, maar de panden Plakstraat 28 en 30 vallen erbij in het niet.

Met de beslissing de binnenstad aan de zuidzijde te ontsluiten door de aanleg van de Rosmolenstraat, verdween de functie van het Oude Rosmolenstraatje. Dat blijkt ook uit het feit dat de eigenaren van de panden aan de Rosmolenstraat successievelijk de mogelijkheid hebben gekregen om het Oude Rosmolenstraatje te bebouwen. Deze bebouwing heeft de oude kloostermuur grotendeels vervangen. Slechts een klein restant is bewaard gebleven.

Zodoende is er van de historische ‘impasse’ van de binnenstad naar de wal nauwelijks iets overgebleven en zijn er geen aanknopingspunten meer om de geschiedenis te herkennen. Zelfs van een steeg die van de ene verrassende plek naar een volgende voert, is geen sprake meer. De koppeling die er in 1830 vanuit de steeg was met het Kritzraedthuis, is ook geheel verdwenen.

BOUWHISTORISCH ONDERZOEK PLAKSTRAAT 30

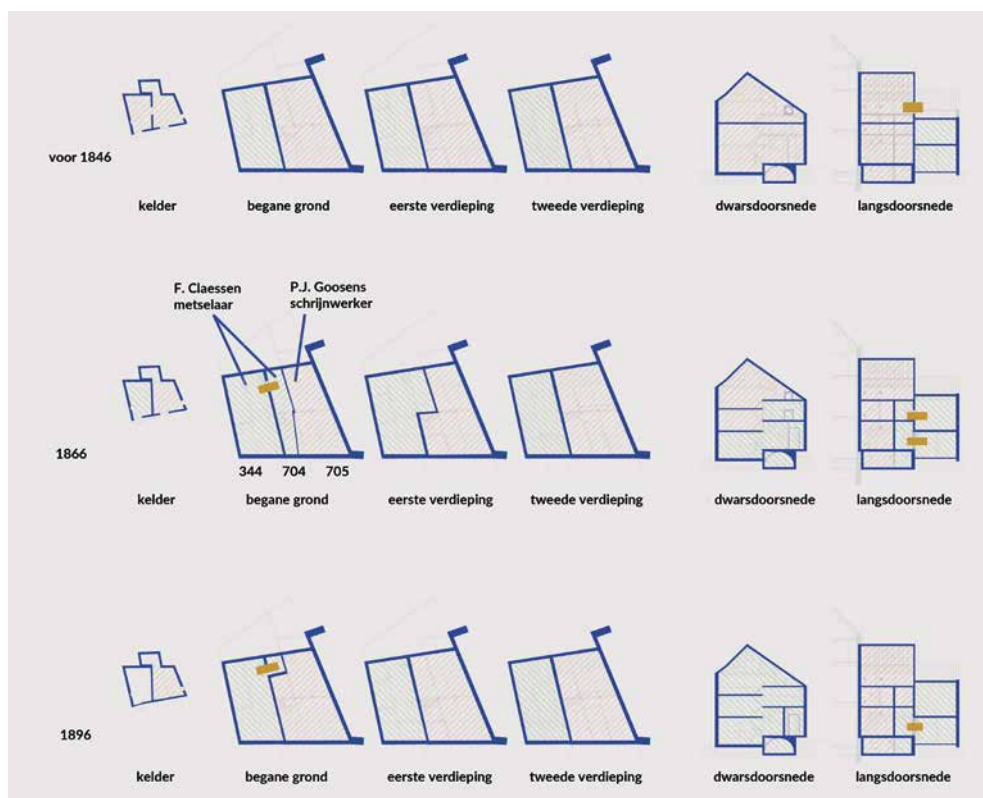
Tijdens de sloopwerkzaamheden in 2016 is dit gebouw zorgvuldig door de mensen van aannemer Schumans ontmanteld en het vakwerk gedemonteerd (afb. 20). Het is frappant hoe eenvoudig zo’n eeuwenoude constructie kan worden uiteengehaald door het verwijderen van een paar pennen en het wegnemen van de metselwerkinvulling, die veel minder hecht gemetseld was dan wat tegenwoordig gebruikelijk is.

De woningen zelf zijn complexer dan het straatbeeld doet vermoeden. Onder het rechterpand (Plakstraat 30; PS30) bevindt zich aan de achterzijde een half verdiepte kelder, waarvan het plafond een kleine meter hoger ligt dan het vloerpeil voor. Dit hoogteverschil zet zich door in de opbouw van de rest van het huis in de vorm van een splitlevel doorsnede.

Ook de plattegrond is niet regelmatig (afb. 21). De woningscheidende wand verspringt aan de achterzijde naar een volgend travée, waardoor de kelder onder het gedeelte van het andere huis valt. Uit kadastraal onderzoek blijkt dat deze ‘bajonet’ in 1866 is ontstaan door de opsplitsing van de beide panden in drie percelen. De flexibiliteit van de vakwerkconstructie werd gebruikt om een gedeelte van PS30 toe te voegen aan PS28. De eigenaar van het linker pand, de metselaar Frederik Claessen, kreeg hiermee toegang tot een deel van PS30 van schrijnwerker Pieter Jan Goossens. Met hun achtergrond moet dat een redelijk eenvoudige opgave zijn geweest.

20. Demontage van de vakwerkgevel 2016 (IDEN2012).

21. Ontwikkeling erfgronden en doorsnede 2016 (IDEN2012).

INVENTARISATIE PLAKSTRAAT 30

Plattegronden

De kelder van PS30 is half verdiept en bestaat uit een gemetseld tongewelf dat van voor naar achter spant en zich zo'n 4 tot 5 meter achter de voorgevel bevindt. Het gewelf wijkt qua richting af van de richting van de voorgevel. De kelder is witgeschilderd, maar op verschillende plaatsen is de oorspronkelijke rode baksteenkleur zichtbaar. De bakstenen hebben een groter formaat dan die van de gevel. Aan de voorzijde bestaan de onderste drie lagen deels uit mergelblokken. Halverwege de kelder verdeelt een gemetselde wand, schuin in de ruimte maar haaks op het tongewelf, de ruimte in tweeën. In deze muur tekent zich een voormalige doorgang van de ene naar het andere kelderdeel af. De vrije hoogte is op het hoogste punt circa 1,70 m. De in steen gemetselde wenteltrap valt buiten het gewelf. De onderste trede is veel lager dan de andere treden, wat mogelijk duidt op een later aangebrachte vloerlaag om de waterdichting te verbeteren.

Rechts naast de trap bevindt zich een kleine opening, die gediend heeft voor ventilatie.

In de wand tegenover de trap zijn twee doorbrekingen van het tongewelf opgenomen, die zich qua vorm het best laten vergelijken met een in steen gemetseld manshoog steekgewelf. Hier is een gele baksteen (waalformaat) toegepast. Tijdens archeologisch onderzoek na de sloop van het gebouw zijn aan de andere zijde van de wand de aanzet van de trappen die aansloten op deze steekgewelven, aangetroffen.

De dikte van de kopse wand aan de Kritzraedthuis-zijde is circa 25 cm. Bij twee gaten en een kaarsnis zijn de gevelstenen van het buurpand te zien. De andere kopse wand is veel dunner. De beide kopse wanden van de kelder bevatten kaarsnissen.

In afbeelding 22 zijn ook de kelders van het Kritzraedthuis getekend. Deze kelders zijn in afwijking van de kelder van PS30 bereikbaar via een royale trap. Ze liggen onder de gehele begane grond en een deel van de binnenplaats van het Kritzraedthuis. Deze kelderruimtes liggen met hun bovenzijde net boven straatpeil, veel lager dan de kelder van PS30. Aangezien hun hoogte ook groter is, stroken zowel vloer als plafond niet met elkaar.

De begane grond ligt aan de voorzijde nagenoeg op maaiveldhoogte en aan de achterzijde 95 cm hoger. De wand tussen gang en voorkamer heeft een richting die afwijkt van de overige tussenwanden. Ze loopt net niet haaks ten opzichte van de voorgevel, waardoor de gang zich verbreedt tot een maat die groot genoeg is om ruimte te maken voor twee trappen naast elkaar. De ruimtes van de begane grond hebben een aanzienlijk grotere hoogte dan die van de eerste en de tweede verdieping.

Ter plaatse van de overgang tussen hoog en laag (de wand parallel aan de voorgevel) is de wandopbouw goed waarneembaar. De wand bestaat daar afwisselend uit vakwerk met leemvulling, een zone met metselwerk in groot formaat stenen en metselwerk met stenen in waalformaat. Op de eerste en de tweede verdieping wordt de splitlevel indeling voortgezet.

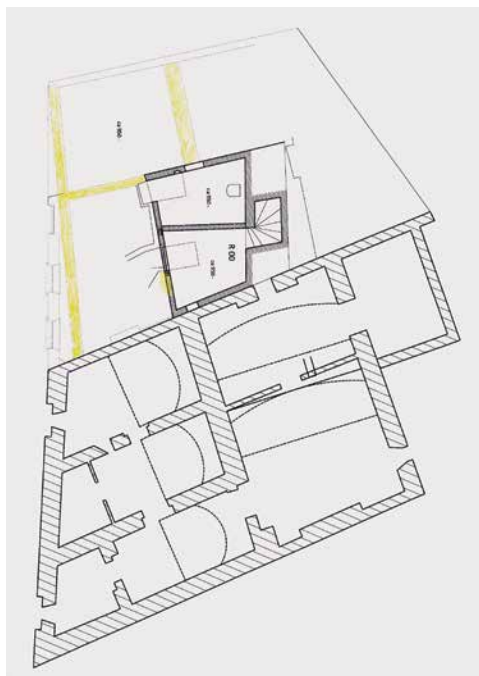
Het dak van PS30 is aan de voorzijde licht geknikt en uitgevoerd in Muldenpannen met een dakgoot in houten bak, op rechte houten gootklampen. De helling is aan beide zijden ongeveer 30°. Het dakvlak aan de achterzijde is langer dan aan de voorzijde.

Aan de achtergevel is het dak uitgevoerd met aangehangen dakgoten. Er zijn geen dakramen of dakkapellen meer aanwezig. De aansluiting op het Kritzraedthuis is in specie uitgevoerd en niet erg deugdelijk, gezien het vrije zicht van binnen naar buiten.

De schoorsteen tegen de zijgevel van het Kritzraedthuis is verlengd met een ronde pijp.

Gevels

De voorgevel is op de begane grond dikker (1½ steens) dan op de verdieping (steens) en is na 1925 voorzien van een witgeschildeerde pleisterlaag. De ramen op de verdiepingen zijn voorzien van een metselwerk toog, waarover later cementen sierkaders in eenzelfde roodachtige kleur geschilderd zijn aangebracht. De ramen hebben natuurstenen dorpels met lichte frijnslag, geschilderd in de kleur van het raamkader. Even lager dan de onderzijde van de raamdorpels is een cementen plint zichtbaar met resten roodachtige muurverf.

22. Kelder Plakstraat 30 en Kritzraedthuis 2016 (IDEN2012).

S-vormige stalen muurankers tussen de ramen op begane grond en verdieping zijn in de witte pleisterlaag herkenbaar. Aan de binnenzijde op de eerste verdieping is een veer die het anker aan de balk koppelt, zichtbaar.

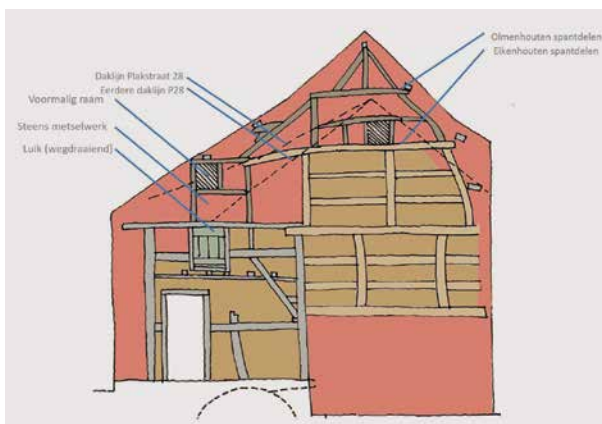

23. Fotomontage en schets zijgevel 2016 (IDEN2012).

De boven PS28 uitstekende zijgevel is net als de voorgevel voorzien van wit pleisterwerk. Door de slechte staat hiervan was al tijdens het eerste onderzoek de achtergelegen houten spant zichtbaar.

Na de sloop van PS28 werd de zijgevel van PS30 met chirurgische precisie afgepeld en werd de samenstelling van de woningscheidende wand zichtbaar. Afbeelding 23 toont een fotomontage met verschillende fases van de sloop samengevoegd, met de vakwerkconstructie uitgelicht. In deze fotomontage tekenen zich ook twee hoogtes van de achterzijde van de kap van PS28 af. Deze zijgevel is in afbeelding 24 geabstraheerd.

In deze tekening is duidelijk te zien dat boven de daklijn van het buurpand de vakvulling uit metselwerk bestaat, terwijl de eerste en tweede verdieping nog een leemvulling hebben.

24. Zijgevel geabstraheerd 2016 (IDEN2012).

Opvallend is de zonering van de verschillende gebruikte houtsoorten. Eikenhout rond de vakken met leem en olmenhout bovendaks en in het gedeelte boven de kelder. Daar bevinden zich ook drie doorbraken naar PS30; een deur op de begane grond en daarboven een luik en een raam. Merkwaardig is verder de positie van de staander die afdraagt op de plek waar het keldergewelf het zwakst is. Rechtsonder bestaat de wand uit zeer regelmatig steens metselwerk (niet op de montage zichtbaar).

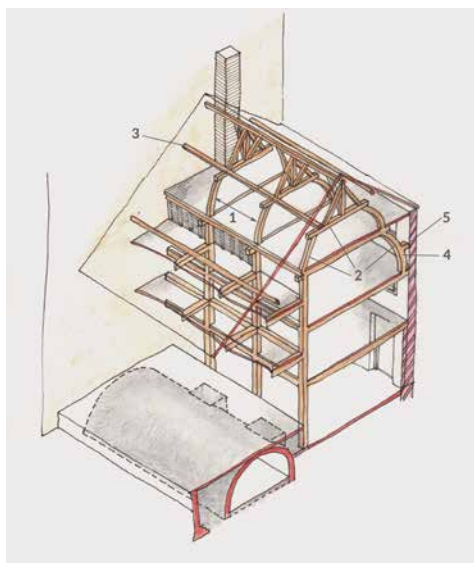
Van de achtergevels van de beide panden 28 en 30 is niet veel over. In de tijd is er ook veel verbouwd en aangebouwd.

Vakwerkconstructie

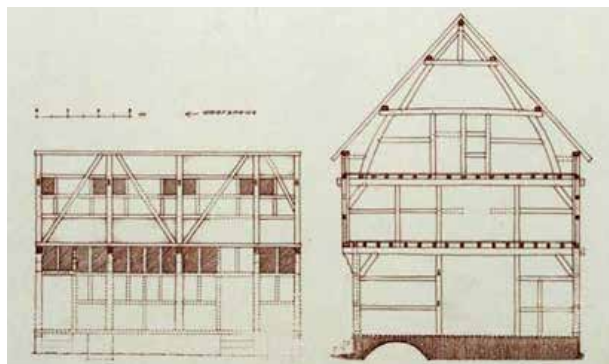
De vakwerkconstructie (afb. 25) is opgebouwd uit drie traveeën ① en drie gebinten ②. Ter plaatse van de aansluiting aan het Kritzraedthuis bevindt zich geen gebint of spant, maar wordt het dak gedragen door gordingen of zogenaamde wormen ③ in overstek, die net vóór de buitenmuur van het Kritzraedthuis stoppen. Op deze wormen ligt een tiental (soms kromme) rondhouten daksparren. De onderdelen van de eikenhouten spanten zijn verbonden met pen-en-gatverbindingen en door sleuven met doorstekende of met driehoekige peninkeping.

De balken bevatten soms spinthout (zachte delen) en één spant vertoont brandsporen. De dakhelling strookt zowel aan de voor- als aan de achterzijde niet met de vorm van de gebinten. Om dit op te vangen zijn de wormen soms opgehoogd en komen ze bij de aansluiting op de buitenmuur helemaal los van het gebint.

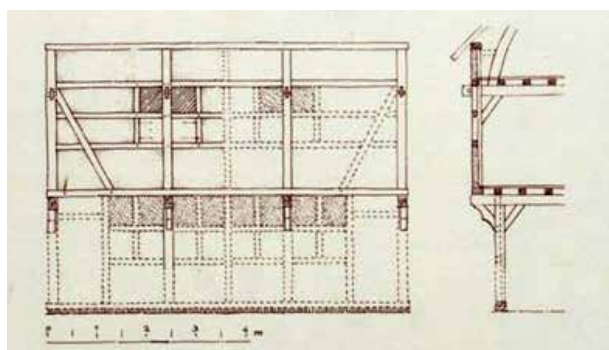
Op de tweede verdieping bestaat de constructie uit een wijdbeens kapgebint met een gebogen spantbeen ④ en blokkeel ⑤, een koppelbalk naar de gevel, waarmee de doorsnede overeenkomsten heeft met die van Gruizenstraat 7-9 (afb. 26) en, dichterbij, van Oude Rosmolenstraat 5-7 (afb. 27).

De twee gebinten in de woning hebben 25. Isometrie 2104 (IDEN2012).

26. Sittard, Gruizenstraat 7-9, dubbele woning uit 1593, TvCS 33.

27. Sittard, Oude Rosmolenstraat 11-9, 7-5, TvCS 35.

een vergelijkbare bovenbouw als de zijgevel, maar zijn veel opener in het lagere deel. Op de eerste verdieping verzorgt een schoor de stabiliteit. Sleuven in kolom en balk tonen aan dat ook op de begane grond een schoor heeft gezeten, maar deze is verwijderd om daar een deurportaal te kunnen maken.

De koppeling van achter- en hoofdconstructie is met een omgezette staalstrip verstevigd.

De houten balklagen van de verdiepingsvloeren zijn wél steeds ingekast in de buitenmuur van het Kritzraedthuis.

Een groot deel van de spanten hebben telmerken die consistent zijn in vormgeving (geritst) en locatie (een logische opeenvolging) met uitzondering van de telmerken in een lager deel van de onderconstructie in de tweede spant, die duidelijk met een beitel gehakt zijn. Op de tweede ver-

dieping is aan de achterzijde een schoor aangebracht voor de stabiliteit.

De vulling van de vakken van de achterwand van PS30 bestaat uit een grote hoeveelheid materialen. Hoewel de gebruikelijke vulling van tengels en leem voorkomt, zijn er ook met metselwerk en puin gevulde vakken en troffen we zelfs dakpannen aan in de achterwand.

In het voorhuis bevonden zich achter het stucwerk gespelderde plafonds (net als in PS28). In de voorgevel werden geen houtresten aangetroffen.

De na de sloop vrijgekomen zijgevel van het Kritzraedthuis laat ook sporen van een lagere daklijn aan de achterzijde zien (afb. 28). De schoorsteen, die oorspronkelijk achter en later vóór de nok van het dak liep, is gedeeltelijk ingewerkt in het metselwerk van het Kritzraedthuis. De beroete stenen zijn wel in dezelfde lagen- en koppenmaat gemetseld als de rest van de wand.

28. Zijgevel Kritzraedthuis 2016 (IDEN2012).

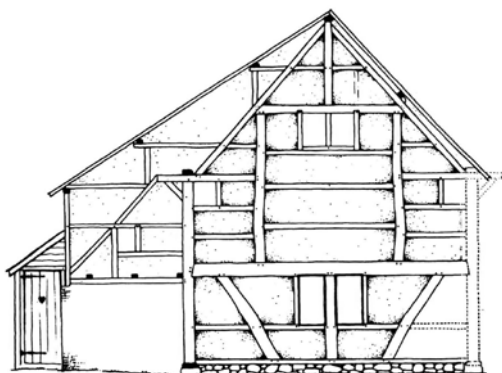
Archeologisch onderzoek

Tijdens de onderzoeksperiode werd door Archeodienst archeologisch onderzoek gedaan naar de resten in de bodem. Opvallend was dat zich achter de fundering van de huidige voorgevel een tweede fundering bevond van mergelblokken, die niet parallel liep met de huidige voorgevel.

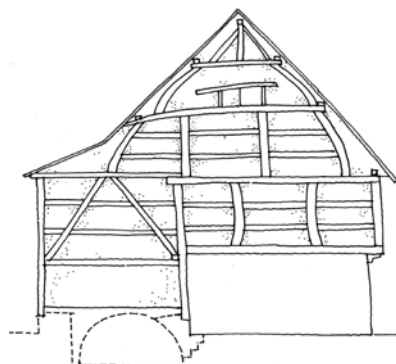
Interpretatie

De ontmanteling van de panden heeft eens te meer duidelijk gemaakt dat het niet om een in één fase geconstrueerd vakwerkhuis gaat. Een aantal elementen zijn wel samenhangend en een aantal sporen wijzen op een logische ontwikkeling. Uit de zijgevel blijkt dat het dak van PS 28 is opgehoogd en doorgebroken. Om deze ophoging mogelijk te maken moest het raam aan de linkerkant dichtgezet worden. Daaronder ontstond er ruimte voor een luik naar PS30. Deze aanpassing sluit aan bij de verkoop van een deel van PS30 aan PS28.

Om dit tot stand te brengen werd de bestaande structuur doorbroken, hetgeen met een overdreven zware stut onder de wandregel werd opgevangen. Een mogelijke structuur die voorafging aan deze ingreep, is getekend in afbeelding 29. Het is een soort samensmelting van de structuur van het dubbele woonhuis aan de Gruizenstraat (afb. 27) en die van een vakwerkhuis in Camerich (afb. 30). Bij die laatste wordt het hoofdhuis aan de achterzijde uitgebreid en opgehoogd en wordt de aangebouwde constructie ondersteund met schoren. Zulke schoren zijn rudimentair ook nog in de Plakstraat te herkennen.

29. Vakwerkgevel Camerich 3 (Coen Eggen, *Vakwerkbouw in Limburg*, Nijmegen 2016).

30. Reconstructie zijgevel Plakstraat 30 2016 (IDEN2012).

Het ontbreken van een gebintstijl aan de voorzijde en de asymmetrische positie van de twee gebintstijlen daarnaast suggereren dat de voorgevel op de verdieping uitkraagde, zoals dat aan de Gruizenstraat het geval was. Dit zou ook overeenkomen met de opbouw van de in 1926 gesloopte woningen aan het Rosmolenstraatje, maar het blijft speculatief. Zeker omdat de volgende spanten in de onderconstructie een ander type telmerken bevatten en uit een andere (waarschijnlijk latere) periode dateren. Aan de voorzijde zijn daar ook geen sleuven van voormalige schoren aangetroffen.

De dekbalk die op de gemetselde muur in de zijgevel ligt, is van een zeer matige kwaliteit. Ze lijkt door de onregelmatige vorm zo zwak, dat ze nooit zonder ondergelegen muur de rest van het spant heeft kunnen ondersteunen. Dit wijst erop dat het voorste deel van de begane grond al van het begin gemetseld is geweest.

Zoals beschreven verjongt de voorgevel zich van 1½ steens tot steens, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat ook de voorgevel op de begane grond van begin af aan (dragende) bakstenen muren bezat zoals dat bij Paardenstraat 19¹⁶⁾ en het gebouw ‘Den Tempel’ het geval was. Volgens Hekker en Kolman vond dat vanaf het midden van de zeventiende eeuw plaats.

Een andere mogelijkheid blijft toch dat de gevel in de loop der tijd ‘versteend’ is, zoals dat in meerdere panden in Sittard gebeurde.¹⁷⁾ Naar aanleiding van onder andere de grote brand in Maastricht in 1621, maar ook die van Sittard in 1677, werden nieuwe brandvoorschriften opgesteld en veranderde de bouwwijze.

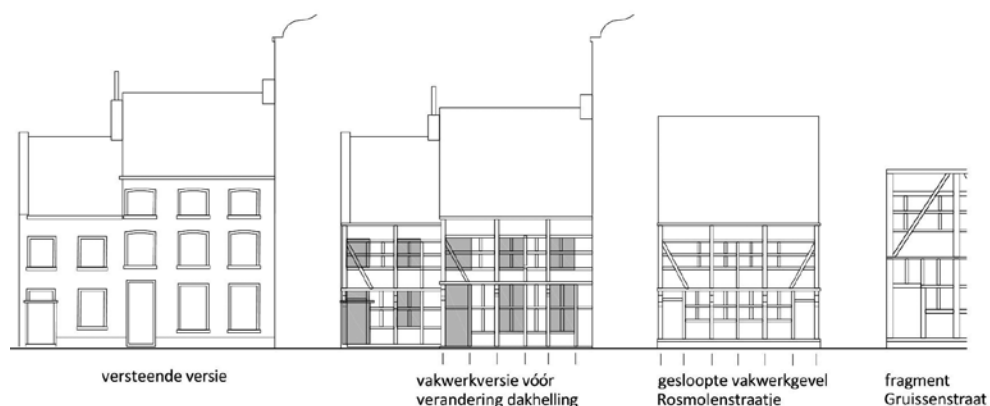
- Brandkeur 1665 bepaalde:
- geen hout en leem meer in gevels
 - geen stro op daken
- Aanvullende ordonnantie 1716:
- geen houtwerk meer door schoorstenen
 - de schoorsteen vijf voet buitenwerks boven dak

Hiermee werd het proces in gang gezet, waarbij het vakwerk van een stenen mantel werd voorzien, dan wel geheel door steen werd vervangen.

In de stad veranderde ook de sociale status van vakwerk ten opzichte van baksteen. Baksteen kreeg steeds meer aanzien. Eind negentiende eeuw woonden alleen nog arme mensen in een vakwerkpand. Ontbraken de middelen om een nieuwe gemetselde gevel te maken, dan koos men o.a. voor het witkalken van het pand om zo een ‘stenen’ aanzien te scheppen.¹⁸⁾

De indeling van de voorgevels van de beide panden is wel gerelateerd aan de logica van een vakwerkgevel zoals die van de Oude Rosmolenstraat. Als de beide voorgevels op schaal naast elkaar getekend worden, valt de overeenkomst in maatvoering meteen op (afb. 31). De beukmaat is heel vergelijkbaar, maar de hoogte van de begane grond wijkt af, wat waarschijnlijk voortkomt uit de overgang naar de half verdiepte kelder.

Plakstraat 30 is ter verduidelijking in eerste twee afbeeldingen als geabstraheerde isometrie getekend. Het pand voldoet aan de beschrijving van het Zuid-Limburgse woonhuis, zoals door Coen Eggen als volgt beschreven:¹⁹⁾

31. Voorgevels 2016 (IDEN2012).

‘De essentie van het woonhuis in Zuid-Limburg is de éénbeukige vorm, dit wil zeggen het standaardhuis had maar één beuk, die de breedte had van de moerbalk, van wand tot wand.’ Wand tot wand is in dit geval van voorgevel tot de binnenwand tegen de kelder aan.

‘Zo’n moerbalk maakt deel uit van een gebint: een houtconstructie die in een vertikaal vlak loopt van de vloer tot de nok van het dak. De afstand tussen twee van die gebinten noemen we een travee. Een klassiek vakwerkhuis bestond uit 3 traveeën, en had dus 4 gebinten.’ PS30 heeft drie traveeën, maar slechts drie gebinten. Het gebint aan de zijde van het Kritzraedthuis ontbreekt...

‘Zo’n 4-gebinthuis, dat dus uit 3 traveeën bestond, had op de begane grond 2 ruimten: de grootste besloeg 2 traveeën en vormde de eigenlijke woonruimte. ... In die kamer was in elk geval een open haard, ten minste één raam, dat de combinatie opleverde van licht en ventilatie, de trap naar de kelder, ... en de trap naar de verdieping. Deze kamer werd de winterkamer genoemd.’

Het door Eggen omschreven type woonhuis is afwijkend van het in 1986 door professor Timmers gepubliceerde voorbeeld van een typische Sittardse woningplattegrond, die een royelere omvang had dan deze relatief kleine woningen.

Voor de datering is het van belang te constateren dat er aan de zijde van het Kritzraedthuis geen gebint is toegepast. Daarnaast is de woningscheidende muur tussen PS30 en het Kritzraedthuis feitelijk de buitenmuur van dat laatste gebouw. Daaruit kan geconcludeerd worden dat PS30 na 1620, het bouwjaar van het Kritzraedthuis, gebouwd is. Dat het gebruikmaken van andermans muur vaker voorkwam, blijkt uit een vergelijkbare situatie bij het pand Markt 20, dat ‘geen eigen wand heeft, maar een open skelet tegen de zijgevel van Markt 19’.²⁰⁾

De half verdiepte kelder heeft wel een dikke wand bij de erfgrans en lijkt, gezien het verschil in peilhoogte met de kelder van het Kritzraedthuis, daar geheel los van te staan. Feitelijk is die dikte niet nodig als er al een andere aangrenzende wand van 40 centimeter aanwezig is (de andere kopse wand is bijvoorbeeld halfsteens). Dit zou erop kunnen wijzen dat deze kelder ouder is dan die van het Kritzraedthuis. De richting van de wand (niet haaks op het gewelf) blijft niettemin vreemd.

Veel vakwerkhuisen bezaten een kelder, maar meestal bevond deze zich geheel onder maaiveld. Een half verdiepte kelder was wel typisch voor een woonhuis dat de kap haaks op de straat heeft. Mogelijk heeft hier voor dit woonhuis een dergelijke woning gestaan en is de kelder daar nog een overblijfsel van.

Het ligt voor de hand dat de twee kelderdelen vroeger één geheel hebben gevormd, met deuropening in een tussenwand of überhaupt zonder tussenwand. Het feit dat

32. Verlopende voorgevellijn 2016 (IDEN2012).

zich twee manshoge uitsparingen in het gewelf van de kelder bevinden, duidt erop dat er twee toegangen tot de kelder waren en de kelder op een gegeven moment uit twee compartimenten bestond. De stenen trap naar de kelder lijkt, gezien de aansluiting op het gewelf en de andere toegangen, later te zijn toegevoegd.

De resultaten van het archeologisch onderzoek zijn nog niet gepubliceerd, maar zullen zeker interessante gegevens bevatten. De in diepere lagen aangetroffen mergelwanden (50-70 cm. breed) lijken weer een heel andere configuratie aan het licht te brengen (zie gele zones afb. 23). Dichter aan de oppervlakte valt op dat de fundering van de voorgevel in richting afwijkt van de bestaande voorgevel, hetgeen de mogelijkheid van een naar voren uitstekende gevel aannemelijker maakt (afb. 32).

De lagen van de geschiedenis maken, hoe dan ook, een eenduidig eindoordeel onmogelijk. Maar de diverse ingrediënten blijven het voorstellingsvermogen prikkelen.

Noten

1. Advertisements for Architecture, Bernand Tschumi 1976-1977.
2. Chaudronnier: ketelmaker.
3. Uit onderzoek van Jan Schrader blijkt dat Abraham Hief de eigenaar was, maar niet de bewoner. In het *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold* (HJLZ) van 1999 heeft hij in het artikel 'Aus dankbarer Liebe... Een tafereel uit het leven van Emanuel Abraham Hieff' op p. 145-146 beschreven hoe die het pand heeft verworven. Wellicht is de voorgaande eigenaar, schrijnwerker Simons, er blijven wonen. Die kan ook luidruchtig kloppen (toevoeging redactie).
4. In *HJLZ* 1986 p. 95, zijn de beide panden opgenomen als markante Sittardse gevels.
5. Dit artikel berust op twee onderzoeken door de auteur en Inge de Neef voor bureau IDEN2012. De naam van dit bureau is onlangs gewijzigd in IDEN architecten en onderzoek.
6. H.J. van der Borgh, Buro4, *Binnenstad en uitvalswegen* | *Sittard* (Roermond 2013) 39.
7. H.J. van der Borgh, Buro4, *Binnenstad en uitvalswegen* 47.
8. Pascal Wauben e.a. (red.), Gemeente Sittard-Geleen, *Masterplan Zitterd ReviSited, 1999-2009* (Sittard 2009) 68, 69.
9. Prof.mr. P.L. Nève e.a. (red.), *Sittard uit bronnen geput* (deel I) (Sittard 1993) 317.
10. A.H. Simonis e.a., *Sittard, historie en gestalte* (SHG) (Sittard 1971) 101, 102.
11. *SHG* 37, 38.
12. Volgens P.J.G. Schelberg, *Woordenboek van het Sittards Dialect*: pór m, pórre, purke: watergang. De 'pór in 't Neilesgètske': oorspronkelijk overstort van de voormalige walgracht bij de Dobbelseinpforte, via de 'pór in 't Neilesgètske' en de goten van Plakstraat en Nieuwstraat naar de Molenbeek bij de voormalige molen van Jan Nijsten. De 'pór' fungeerde als schrobwaterput, koelplaats voor melkbussen etc.
13. *SHG* 234.
14. Op de in het *HJLZ* 1990 op blz. 81 opgenomen schets van bleekvelden buiten de stadswallen zijn (stads)vijvers te zien die langwerpig van vorm zijn, en dus kwamen vorm van vijver en perceel wellicht toch overeen.
15. P. van Luyn, *Stadt Sittardt, een grensoverschrijdend verleden* (Sittard 1993).
16. R.C. Hekker, Chr.J. Kolman, *Ten voordele en dieraat van dese stad* (TvCS) (Zeist/'s-Gravenhage na 1988) 36.
17. *TvCS* 37.
18. *TvCS* 11 t/m 13.
19. Coen Eggen, *Vakwerkbouw in Limburg* (Weert 1989) 15.
20. *TvCS* 33.